

Oponentský posudek na diplomovou práci

Filip Keller: Od stachanovců k volné sobotě. Pojetí práce v socialistickém Československu v šedesátých letech 20. století

Diplomová práce Filipa Kellera se zabývá fenoménem práce ve státním socialismu. Diplomant si zvolil velmi důležité a často přehlížené téma, které pokrývá řadu rozdílných badatelských okruhů – fenomén práce lze zkoumat v kontextu každodennosti a sociální praxe, současně tvoří jednu z klíčových složek teoretického myšlení o společnosti a hospodářství. Filip Keller si pro zpracování zvolil čtyři tematické okruhy – 1) základní „ideový rámec“ pojmání práce ve státním socialismu, 2) expertní diskurz o práci v 60. letech, 3) místo práce v debatách o struktuře socialistické společnosti a 4) práce v kontextu tzv. socialistické zákonnosti. Jedná se tedy o ambiciózní záměr zkoumat teoretické debaty v kontextu proměn společnosti ve státním socialismu, konkrétněji zjistit, „s jakou reakcí se představa socialistické společnosti a komunistické utopie obsažená v oficiálním pojetí práce“ setkávala u „pracujících“ (s. 13).

Na samém začátku je třeba konstatovat, že se jedná o velmi vydařenou a nadprůměrnou diplomovou práci, která je vystavěná na solidní pramenné základně. Současně je zřejmé, že se diplomant dobře orientuje v relevantní odborné literatuře, především české a německé provenience. Neméně důležitá je skutečnost, že výsledkem diplomního výzkumu je stylisticky kvalitní text. Autorovi se podařilo představit pojetí práce v dobových diskuzích mezi experty/společenskými vědci a současně poskytnout zasvěcený exkurz do významné a dodnes podceňované či spíše přehlížené oblasti socialistického práva a právní vědy. Na stránkách práce defilují významní teoretici (Richta, Selucký), zazní rovněž hlasy odborářů či zástupců centrálního stranického aparátu. Diplomant zdařile ukázal důležitost (až centrálnost) tématu práce jak pro dobové diskuze o proměnách společnosti ve státním socialismu, tak pro palčivý politický problém rostoucího napětí mezi projektem beztřídní společnosti a faktickou existencí společenských vrstev s rozdílnými a čím dál otevřeněji manifestovanými požadavky a zájmy. Přesvědčivý obraz úzkého propojení mezi zdánlivě „katedrovými“ debatami z oblasti marxistické teorie práce a zcela aktuálními politickými polemikami zasahujícími samu podstatu státního socialismu považuji za jeden z hlavních přínosů posuzovaného textu.

Diplomová práce Filipa Kellera však vybízí rovněž ke kladení kritických otázek a vznesení několika připomínek. První a zásadní námitka se týká pojetí expertního diskurzu. V práci jednak chybí sociální a institucionální anatomie expertního diskurzu – kdo byl „expert na práci“, jak se tímto expertem mohl/mohla stát, jaké bylo institucionální zakotvení expertízy, jaký byl vztah mezi experty a politickou sférou (oblastí politického rozhodování). Expertíza je nejen intelektuální, ale

rovněž (a někdy především) sociální a politickou aktivitou, intervencí do oblastí politického rozhodování a veřejné diskuze (s vědomím specifík pojmů „veřejný“ a „diskuze“ v kontextu státního socialismu). Dále se domnívám, že autor expertízu v oblasti práce portrétuje jako příliš homogenní pole. Výklad málo akcentuje rozdílné koncepce a přístupy, které byly představeny v průběhu 60. let. Diplomant např. správně klade důraz na Kosíkovu kritiku konceptu vědeckotechnické revoluce. Takových pasáží by však v práci mělo být více, aby bylo čtenáři zřejmé, že sama konceptualizace práce společenskými vědci a experty byla předmětem sporů.

Druhý okruh připomínek se týká v úvodu deklarovanému záměru zabývat se představami „pracujících“, tedy aktérů, kteří byli objektem expertních zkoumání. Tato linie výkladu nakonec přišla poměrně zkrátka. Důvodem je především povaha použitých pramenů. Příkladem může být pojednání o konfliktu „dělníci vs. inteligence“ na pozadí problému nivelizace a denivelizace. Autor konstruuje představy a postoje dělníků převážně na základě materiálů, které byly samy produktem expertní činnosti. Ačkoliv je třeba ocenit, že diplomant rehabilituje tehdejší sociologické výzkumy jako svébytný historický pramen využitelný pro sociálně historické zkoumání státního socialismu, současně málo reflektuje skutečnost, že tyto materiály reprezentují především stanoviska expertů, jejich pohled na problematiku práce, dělnictva a struktury socialistické společnosti vůbec. Podobně je tomu také např. s citovanou reportáží Ludvíka Vaculíka. Stálo by tedy za pokus hledat prameny, jež by více přiblížily myšlenkový svět dělnictva. Větší využití materiálů z Všeodborového archivu či informačních zdrojů ÚV KSČ by možná umožnilo postavit vedle pečlivě analyzovaných hlasů inteligence podobně reprezentativní obraz požadavků a představ československého dělnictva v oblasti práce a odměňování.

Další kritická poznámka se vztahuje k teoretickým exkurzům, tedy ke kapitolám, v nichž diplomant aplikuje teorii uznání Axela Honnetha a teorii spravedlnosti Geralda A. Cohena. Je třeba ocenit, že autor k oběma konceptům přistupuje kriticky a s vědomým jejich specifického zakotvení v diskuzích o liberální demokracii. Stručně řečeno, že neaplikuje automatické „naplnění“ teoretického rámce empirickými daty. Přesto jsem toho názoru, že volba teoretických konceptů nebyla příliš šťastná. Nemohu se zbavit skepse zejména vůči pokusům aplikovat teorii uznání v oblasti historického výzkumu. Domnívám se, že se jedná o filozofický koncept reflektující primárně individuální rozměr nerovnosti a je tudíž velmi těžké jej ilustrovat relevantním pramenným materiálem. Koncept současně reflektuje a svým způsobem také reprodukuje stav po rozpadu moderních kolektivit, tedy situaci, kdy v centru myšlení o společnosti stojí primárně individua a nikoliv kolektivní aktéři. V tom případě považuji za problematické aplikovat teorii uznání právě na kolektivitu jako dělnictvo a inteligence, tedy pomocí teorie uznání analyzovat kolektivní požadavky. Pokud bych měl navrhnout vhodné teoretické koncepty, obrátil bych pozornost spíše ke starší teorii „nové třídy“, která našla využití při zkoumání role expertů a inteligence ve státním

socialismu (Konrad-Szelényi). Další oblastí teoretického zkoumání by pak mohlo být ekonomické myšlení. Zde hrála práce významnou roli v podobě tzv. pracovní teorie hodnoty (labor theory of value), která byla klíčovou složkou ekonomického myšlení a od něj odvozené ekonomické praxe ve státním socialismu (jak ukázal např. Jonathan Zatin v práci „Currency of Socialism“ na příkladu NDR). Jelikož tento rozměr fenoménu práce ve státním socialismu v práci jinak chybí, mohl být rozpracován právě formou teoretického exkurzu.

Poslední soubor připomínek se vztahuje k otázce zasazení výzkumu do širšího kontextu. Zcela jistě se nabízelo podrobnější rozpracování konceptualizace práce ve stalinském období, případně naznačit vztah komunistického myšlení k důležitým starším konceptualizacím průmyslové práce (taylorismus). Sám titul diplomové práce zmiňuje stachanovce, symbol stalinské politiky práce. V textu se však autor stalinskému období nevěnuje dostatečně, ačkoliv právě stalinské „budování socialismu“ zásadně ovlivnilo obsah debat a podobu politických strategií reformních 60. let. Doporučoval bych tedy více zdůraznit faktor stalinismu (jak v oblasti teoretické, tak ve sféře praktické politiky na centrální úrovni i v místech výroby) pro vznik a následnou expanzi expertízy v oblasti práce, společnosti či hospodářství.

Další poznámka vztahující se k zařazení výzkumu do širšího kontextu navazuje na výše zmíněnou kritiku pojetí expertního diskurzu. Expertní vědění vztahující se k práci, které vzniklo v průběhu 60. let, fungovalo nejen v rámci debat představených v posuzovaném textu, ale také v širším kontextu myšlení o moderních (dobovou terminologií spíše „industriálních“) společnostech. Např. koncept VTR vypracovaný Radovanem Richtou je třeba vnímat jako specifický marxistický příspěvek do diskuze o post-industriální společnosti. Výzkumy v oblasti životního stylu či společenské stratifikace reflektovaly debaty o proměnách moderních společností po druhé světové válce (modernizace, konvergence, konzumní společnost), participace zaměstnanců na organizaci/řízení výroby byla jedním z důležitých témat dlouhotrvající polemiky o tržním socialismu, která probíhala po většinu 20. století. Tyto závěrečné poznámky jsou již zamýšleny spíše jako podněty pro následný výzkum. Zařazení zkoumané problematiky do zmíněných širších kontextů by ukázalo, že se nejednalo o izolované československé téma, a otevřelo by prostor pro zajímavá srovnání nejen v rámci „východního bloku“, nýbrž také na ose východ-západ.

Přes výše uvedenou kritiku, kterou považuji za možné východisko pro diskuzi v rámci obhajoby, je třeba konstatovat, že diplomant předložil pečlivě zpracovaný a myšlenkově podnětný text. Diplomovou práci Filipa Kellera celkově hodnotím jako vysoce kvalitní a doporučuji ji k obhajobě s hodnocením **výborná**.

Mgr. Vítězslav Sommer, Ph.D.

V Praze, 5. září 2014